

**INDIVIDUALISERING EN HET VERENIGINGS-
LEVEN. DE KRISTELIJKE ARBEIDERSVROUWEN
(KAV) ALS CASESTUDY**

Katrien Meireman

1. INLEIDING

Sinds het verschijnen van Robert Putnams beruchte *Bowling Alone*-artikel, overheerst een pessimistisch klimaat over het verband tussen individualisering en deelname aan het verenigingsleven (Putnam, 1995). Putnam stelt dat de toenemende individualisering, nog aangewakkerd door het steeds groter wordende belang van de televisie, leidt tot een daling van de participatiebereidheid van de Amerikaanse bevolking. Gezien het feit dat vrijwillige verenigingen door hem worden gezien als bevoorrechte bronnen voor de genese van sociaal kapitaal, heeft dit volgens hem tot gevolg dat de hoeveelheid sociaal kapitaal binnen de Amerikaanse samenleving drastisch gereduceerd wordt.

In deze bijdrage willen we aantonen dat de invloed van individualiseringsprocessen op de participatie aan het verenigingsleven niet alleen in kwantitatieve termen moet worden gedacht, maar ook kwalitatieve gevolgen heeft. Omwille van individualiseringsprocessen zullen mensen aansluiten bij andere soorten verenigingen, en zullen ze binnen die verenigingen ook andere activiteiten ontplooiën. Engagements binnen het verenigingsleven worden kortlopend en verliezen hun onvoorwaardelijk karakter (Hellemans, 1990). Van hun kant zullen verenigingen die wensen in te spelen op deze maatschappelijke ontwikkelingen, ook hun werking en aanbod proberen te hervormen. We illustreren deze stelling aan de hand van een onderzoek bij de Kristelijke Arbeidersvrouwen (KAV), een van de grote traditionele verzuilde organisaties in Vlaanderen. Nog niet eens een decennium geleden had de KAV nog 300.000 leden, wat betekent dat ongeveer 10 procent van alle Vlaamse vrouwen lid was van deze organisatie.

In een eerste paragraaf overlopen we de literatuur over de betekenis van individualisering en de invloed van dit proces op het verenigingsleven. Vervolgens nemen we de KAV als casestudy en gaan we dieper in op de wijze waarop deze vrouwenvereniging, zowel in haar structuur als in haar inhoudelijke doelstellingen, de consequenties van de individualisering tracht tegen te gaan. Tenslotte werpen we een blik op de mogelijke effecten van de individualisering op de genese van sociaal kapitaal.

2. INDIVIDUALISERING

De stelling van Putnam dat het engagement in organisaties vermindert, wordt vaak gekoppeld aan het individualiseringsproces. Dit is echter een term die door diverse auteurs op heel veel verschillende manieren wordt ingevuld. Nu eens wordt individualisering gelijk gesteld aan individualisme en egoïsme, dan weer wordt dit idee totaal verketterd. Maar niet alleen rond de omschrijving van individualisering blijft er discussie bestaan, ook de daarmee parallel lopende vraag of dit proces daadwerkelijk plaats vindt in onze maatschappij krijgt uiteenlopende antwoorden. Van den Dongen, die individualisering gelijk stelt aan individualisme in de waardeoriëntatie, besluit uit zijn empirisch onderzoek dat er in de jaren zeventig en tachtig in Nederland sprake is van een de-individualisering (1996: 13-18). Zijn collega Peters komt tot een tegenovergestelde conclusie door individualisering te relateren aan een stijging van het economisch conservatief denken samen met een afname van het cultureel conservatief denken (Peters, 1993: 13-14).

In deze bijdrage zullen we vooral het individualiseringsconcept van Ulrich Beck (1992 en 1998) gebruiken. Volgens Beck is een complex van onderling samenhangende structurele en culturele veranderingen de aanleiding tot de modernisering van onze Westerse samenleving. Individualisering is er daar één van. Na de fasen van de functionele differentiatie en de secularisatie zet zij, als derde en voorlopig laatste fase in het moderniseringsproces, de kroon op het werk. Individualisering gaat, nog steeds volgens Beck, gepaard met twee elkaar versterkende evoluties. Enerzijds houdt het een de-traditionalisering in. Traditioneel voorgeschreven sociale banden en rolpatronen brokkelen af, traditionele waardesystemen en bijhorende ordenende instituties eroderen. Wijk-, werk- en familiebanden verliezen hun kracht (Huysse, 1994: 34). Tot de jaren zestig waren deze maatschappelijke domeinen grotendeels de leverancier van standaardgedragingen. Zij bepaalden het alledaagse doen en laten van de mensen. Werd je geboren in een katholieke buurt als zoon van een leerkracht, dan was het vanzelfsprekend dat je elke dag naar de mis ging en in de (beroeps)voetsporen van je vader trad. Maar met de tijd heeft de maatschappelijke omgeving aan beïnvloedingskracht ingeboet. Parallel met deze versplintering van traditionele standaardgedragingen wordt het individu geconfronteerd met een ruim keuzepalet. De technologische en economische vooruitgang sinds de tweede Wereldoorlog gaven aanleiding tot een groter wordend repertoire van handelingsmogelijkheden, wat een toegenomen zelfstandigheid en ruimere ontplooiingskansen in de hand werkte. Wat vroeger de onbe-

twistbare leidraad was, is nu een keuzemogelijkheid geworden naast de andere. Waarden, houdingen en gedrag zijn niet langer voorgeschreven door traditie en sociale instituties, maar berusten op een persoonlijke keuze. In die zin spreekt Kunneman (1996) van de overgang van de theemutsencultuur naar de walkmancultuur: het strakke keurslijf van collectief gedragen tradities valt af, voortaan is het individu de motor van zijn eigen ontwikkeling. Met de nadruk op de individuele autonomie groeit ook de tolerantie ten aanzien van de keuzes die anderen maken. Mensen die in hun gedrag afwijken van het traditionele worden niet langer met een scheef oog bekeken. De andere mag anders zijn. Een steeds ruimer wordend keuzepalet leidt dan ook tot sterk variërende levensstijlen (Beck, 1992: 127-130 en 1998: 33-36; Geldof, 1997: 74-75).

Deze *do-it-yourself-biography* ziet er op het eerste zicht aantrekkelijk uit. Het individu kan zijn eigen biografie ineen knutselen en wordt daarbij niet langer beknot door vaste gedragspatronen. Maar de medaille heeft als steeds ook een keerzijde: de mogelijkheid om zijn leven zelf te bepalen, houdt een keuzedwang in. Het is niet alleen een kwestie van mogen beslissen over je eigen leven, het is ook een kwestie van moeten. Het individu wordt onderworpen aan een permanente keuzedwang. In die zin zijn mensen gedoemd tot individualisering, verplicht om hun eigen biografie samen te stellen. Ze kunnen er niet onderuit, wat dan weer een grote verantwoordelijkheid op hun schouders legt.

Een tweede valkuil van de individualisering betreft de toegenomen onvoorspelbaarheid en onzekerheid rond andermans gedrag. Vroeger wist men hoe iemands levenswandel er zou uitzien op basis van diens leeftijd, geslacht en klasse. Maar door de erosie van het standaardgedrag en de uitbreiding van het aantal keuzemogelijkheden krijgt de voorspelbaarheid een ferme knauw. Een individu laat zich in zijn handelen niet langer uitsluitend bepalen door zijn maatschappelijke omgeving, maar bricoleert zelf zijn leven op basis van zijn persoonlijke keuzes. De traditionele vanzelfsprekendheid moet plaats maken; onzekerheid wordt troef.

Tenslotte gaat, aldus Beck, deze *Freisetzung* gepaard met een nieuwe vorm van afhankelijkheid, namelijk die van de arbeidsmarkt en meer bepaald van de loonarbeid. Om keuzes te maken is economische zekerheid nodig, wat neerkomt op eigendom, op bescherming door de welzijnsstaat, maar vooral op een inkomen. Om zijn eigen leven te (kunnen) leiden is voldoende economisch kapitaal een *conditio sine qua non*. Zij die hierover niet beschikken, sluiten al heel wat keuzes uit. Het individu geraakt voor zijn bestaansvoorwaarden dus afhankelijk van de arbeidsmarkt -geen werk betekent geen inkomen-, en via de arbeidsmarkt ook van de opleiding -sommige opleidingen bieden meer kans op werk en hoger loon- en de staat -sociale zekerheid (Beck, 1992: 131-132 en 1998: 51; Laermans, 1994: 361).

Deze individualiseringstendensen hebben ook gevolgen voor het verenigingsleven. Een wijzigend engagement behoort tot de duidelijkste gevolgen van dit maatschappelijk proces (Laermans, 1991: 219; Broens, 1990a: 51). Mensen willen zich wel nog engageren, maar zijn daarbij niet langer gewonnen voor een vaste en duurzame verbintenis. Een opeenvolging van kortstondige, specifieke en wisselende engagementen of zelfs een lopende-opdracht-lidmaatschap krijgt de voorkeur (Helleman, 1990). Detraditionalisering en een stijgend aantal keuzemogelijkheden hebben deze ontwik-

keling in de hand gewerkt. Enkele decennia geleden bepaalde het maatschappelijk milieu of iemand al dan niet aangesloten was bij een organisatie. Een jonge vrouw, opgegroeid in een katholiek gezin, wiens moeder, tante of buurvrouw lid was van KAV, engageerde zich als vanzelfsprekend ook in deze vrouwenvereniging. Maar deze vanzelfsprekendheid is er vandaag niet meer. Bij zijn of haar verenigingskeuze laat men zich niet langer leiden door de cultuur waarin men is opgegroeid. Wel de persoonlijke interesse en de maatschappelijke agenda vormen de leidraad.

Deze veranderingen in het engagement zijn vooral problematisch voor organisaties met een levensbeschouwelijke en sociaal-politieke signatuur. Zij verliezen door het proces van *Freizetzung* de vanzelfsprekende achterban uit de eigen klassen, zuilen en buurten, die in de klassieke, industriële samenleving zijn continuïteit en maatschappelijke invloed bepaalde (Jansen, 1990: 23). Het stijgend aantal keuzemogelijkheden versterkt deze tendens. Jonge vrouwen van nu hebben de keuze tussen heel wat meer ontspanningsmogelijkheden dan hun collega's van pakweg een halve eeuw geleden. Dit alles leidt tot een dalend aantal (kern)leden. Volgens Broens e.a. kunnen deze klassieke organisaties twee wegen uit om zich te wapenen tegen de gevolgen van de individualisering. Ofwel introduceren zij meer en meer fragmentatie en verzakelijking in hun programma, ofwel ontwikkelen ze zich tot efficiënte verenigingen, gekenmerkt door een hoge graad van professionalisering (Broens, 1990a: 54). Vrijwillige verenigingen komen door dit proces dus onder druk te staan, maar dit impliceert niet noodzakelijk dat de participatieniveaus in het algemeen zouden dalen, integendeel. Uit een studie van Bollaert e.a. (1999: 15-16 en 52) blijkt dat het percentage van de bevolking dat actief lid is van een vereniging in de periode van 1983 tot 1997 met 4% gestegen is: van 43% naar 47%. Deze uitbreiding is volgens de auteurs niet toe te schrijven aan de traditioneel verzuilde verenigingen: zij hebben de laatste jaren een deel van hun maatschappelijke impact verloren. Het is eerder de toenemende populariteit van de recreatieve organisaties die deze stijging veroorzaakt. Anno 1997 namen zij maar liefst 54% van de actieve lidmaatschappen voor hun rekening. Vooral sportverenigingen, hobbyclubs en culturele organisaties kunnen op heel wat leden rekenen. We zien hier opnieuw dat evoluties in het participatiegedrag niet alleen kwantitatief dienen geconceptualiseerd te worden, doch ook kwalitatief.

3. ONDERZOEKSMETHODE

In deze bijdrage willen we nagaan op welke wijze de Kristelijke Arbeidersvrouwen (KAV) vanaf de jaren tachtig gereageerd hebben op de individualiseringsprocessen en welke rol haar organisatievorm en haar drie hoofddoelstellingen, vorming, belangenbehartiging en dienstverlening, hierbij spelen (1). We doen dit aan de hand van een analyse van documenten die de afgelopen twintig jaar werden geproduceerd door de organisatie. Deze onderzoeksmethode heeft als doel het verzamelen, bewerken en analyseren van ruw en ongeordend empirisch materiaal, met name communicatieboodschappen of teksten (Billiet, 1986: 2). Bij de keuze van deze strategie hebben we

ons laten leiden door drie argumenten (Hutjes en van Buuren, 1992: 80-81). Ten eerste maakt een documentenanalyse een historisch onderzoek perfect mogelijk. Men krijgt immers toegang tot informatie van verschillende jaren geleden zonder dat er gevaar bestaat om door herinneringsfouten te komen tot een vertekend beeld van de werkelijkheid. Ten tweede is de waarnemingsfase van inhoudsanalyse weinig of niet onderhevig aan enige vorm van reactiviteit, iets wat bij andere onderzoeksmethoden wel het geval kan zijn. Zo bestaat bij interviews of participerende observatie steeds het risico dat de dataverzameling een invloed heeft op het materiaal. Ten derde beschouwen Hutjes en van Buuren de relatief gemakkelijke toegankelijkheid tot het onderzoeksmateriaal als een voordeel van deze methode.

Ontmoeting, het bestuursblad van KAV, vormt de ruggengraat van het onderzoeksmateriaal. De keuze viel op *Ontmoeting* en niet op *Vrouw en Wereld*, het ledentijdschrift. Het maandblad voor kernleden vormt immers de basis voor de KAV-werking en weerspiegelt het best de ideeën van deze vrouwenorganisatie. Het bevat hoofdzakelijk bestuurlijke informatie, zowel vanuit het nationaal secretariaat als vanuit de verbonden. Daarnaast laat het ook ruimte voor een bezinnend woord, een bespreking van een (KAV-)uitgave, een interview met KAV-vrouwen, enz. Het ledenblad daarentegen verschaft meer algemeen nieuws dat vrouwen beroert. Dit gaat onder andere om allerhande praktische huis-, tuin- en kooktips, interviews met bekende vrouwen, verslagen van culturele evenementen, enz. Standpunten van KAV en bestuurlijke informatie over deze vrouwenorganisatie komen hier uiterst zelden aan bod. Wat betreft het reilen en zeilen van KAV als organisatie geeft *Ontmoeting* dus een meer representatieve kijk dan *Vrouw en Wereld*.

Naast het kaderblad hadden we bij onze analyse ook oog voor de jaarverslagen. Na elk werkjaar wordt een stand van zaken opgemaakt over de financiële situatie van KAV, haar ledenaantal, haar nationale en verbondelijke werking, haar activiteiten, al dan niet met het aantal deelnemers, en haar personeelsbezetting. Ook de twee manifesten van deze vrouwenvereniging, *De Vrouw Nu* en *KAV-Visie*, werden opgenomen in de analyse. *KAV-Visie* gaat op een artikelsgewijze manier dieper in op de betekenis van de letters K, A en V, de globale opdrachtverklaring van deze organisatie, haar doelstellingen en het sturen van de beweging. *De Vrouw Nu* geeft de standpunten van KAV weer in een aantal themata: zo worden achtereenvolgens het gezin, de arbeid, welvaart en welzijn, de politiek, de Kerk en het heersende waardepatroon onder de loep genomen. Tenslotte vormen ook een aantal occasionele brochures van KAV onderwerp van onze studie. Meer bepaald gaat het om de memoranda die KAV aan elke nieuw gevormde regering aanbiedt en waarin ze haar standpunten uiteenzet betreffende een aantal politieke hangijzers.

De keuze kwam vervolgens te liggen op een kwalitatieve inhoudsanalyse van dit materiaal. Typerend voor kwalitatief onderzoek is de niet-gestandaardiseerde, informele manier van dataverzameling en de niet-kwantificerende wijze van analyse (Smaling, 1987: 11). Kwalitatieve onderzoeksmethoden worden wel eens als minder objectief beschouwd dan kwantitatief onderzoek. Smaling (1987: 313-322) waarschuwt hier voor een te eenzijdige benadering van de term objectiviteit. Volgt men de empirisch-analytische methodologen die objectiviteit gelijkstellen aan subjectonafhankelijkheid, dan werkt kwantitatief onderzoek inderdaad meer objectief dan kwalitatieve

studies. De interpretatieve stroming gaat er daarentegen van uit dat objectiviteit een bereflecteerde, intelligente, positieve aanwending van de eigen subjectiviteit inhoudt. In die zin leidt kwalitatief onderzoek dus niet per definitie tot een gebrek aan objectiviteit. Het gebruik van een kwalitatieve methode betekent dat we ons eerder concentreren op de inhoud van een boodschap dan op de frequentie en de in beslag genomen ruimte ervan. Dit wil niet zeggen dat we het kwantitatieve volledig uit het oog verliezen, maar het verplicht ons wel de lezer er op te wijzen dat dit artikel geen exhaustiviteit nastreeft.

Het jaar 1980 vormt het startpunt van onze inhoudsanalyse, omdat eerder reeds de werking van christelijke socio-culturele organisaties werd bestudeerd, voor de periode tot 1980 (Laermans, 1992). De einddatum van onze inhoudsanalyse van het kaderblad is (juni) 1998. Vanaf het werkjaar 1998-'99 ondergaat *Ontmoeting* namelijk een ware metamorfose. Bestuurlijke informatie, zowel vanuit het algemeen secretariaat als van de verbonden, blijft wel de hoofdbrok van dit bestuursblad uitmaken, maar KAV-standpunten en meer algemene info verhuizen naar een KAV-katern in het ledenblad *Vrouw en Wereld*. Op die manier wil KAV haar leden meer betrekken bij datgene waarmee KAV-nationaal bezig is. De overige documenten werden tot december 1998 bestudeerd (2).

Voor de periode 1980-1998 zijn alle kernbladen, jaarverslagen, manifesten en memoranda volledig gelezen. Van elke bijdrage werd een korte samenvatting gemaakt. Passages die ons van belang leken in het kader van de structuur, de doelstellingen van KAV en de erosie van gedragspatronen en de expansie van de keuzemogelijkheden werden integraal overgenomen. Elk artikel dat over deze problematiek handelt, maakt deel uit van de ruwe gegevens die gebruikt werden bij de inhoudsanalyse en in een later stadium geanalyseerd werden. In die zin is dit materiaal representatief voor de manier waarop KAV in de hierboven genoemde documenten staat tegenover de individualisering. Bij de verwerking van het materiaal ging onze aandacht dan ook uit naar de manier waarop deze vrouwenvereniging omgaat met het individualiseringsproces. Deze analyse gebeurde in twee fasen. Eerst werd het kwalitatief materiaal, met het oog op een grotere overzichtelijkheid en toegankelijkheid van de gegevens, geïnterpreteerd en geordend op basis van de bron en een begrippenkader. Bij de creatie van het begrippenkader werd rekening gehouden met de probleemstelling rond het verenigingsleven en het individualiseringsproces, de theoretische relevantie en de logische consistentie ervan. In een tweede stap werden passages met dezelfde trefwoorden samengevoegd en verder verwerkt (Hutjes & van Buuren, 1992: 102-122).

4. ORGANISATORISCHE VERSCHUIVINGEN

KAV krijgt, net zoals andere traditioneel socio-culturele verenigingen te maken met de gevolgen van individualisering. In de periode na de Tweede Wereldoorlog tot 1980 heeft zij de legitimiteitscrisis die hiermee gepaard gaat, goed weten te counteren. Getuige daarvan is het ledenaantal dat in dit stadium standhield. Dat KAV de

---

gevolgen van de individualisering een lange tijd heeft kunnen uitstellen, heeft volgens Laermans alles te maken met de flexibele wijze waarop ze op deze trend inspeelde (Laermans, 1992: 205 en 1991: 218). Voortschrijdende differentiatie in haar aanbod en het aanbieden van relatief ideologievrije producten maakten dat zij de individualiseringsgolf goed doorstond en een relatief stabiel ledencijfer behield. Vanaf de jaren zestig worden grote ideologische doelstellingen aan de kant geschoven. KAV tracht haar leden niet langer te socialiseren in haar gedachtegoed, waarmee ze reageert op de drang van het individu om zich los te maken uit de omhelzingen van de traditionele patronen. De productdifferentiatie is dan weer een antwoord op de steeds heterogener wordende achterban. KAV vertrekt wel nog van één centraal jaarthema, maar stelt ook pakketten op voor specifieke doelgroepen om zo in te spelen op de individuele wensen van haar leden. Afgaande op het stabiele cijfer van het aantal aangeslotenen waren deze geïntroduceerde vernieuwingen succesvolle reacties op het proces van individualisering.

Tot eind jaren tachtig weet KAV haar ledencijfer stabiel te houden of zelfs te vermeerderen (voor een ledenstatistiek zie Osaer, 1991: 411). Maar daarna is het mooie liedje voorbij en komt er een serieuze terugval van het aantal aangeslotenen. Op elf jaar tijd, van 1989 tot 2000, verliest KAV bijna 150.000 leden: van 324.850 leden in 1989 tot 176.101 in 2000. Ook het aantal kernleden kent in die periode een gevoelige daling: van 32.552 in 1989 tot 24.800 in 2000. Het is dan ook in deze periode dat KAV zich luidop (lees: in haar documenten) zorgen begint te maken over de crisis in het verenigingsleven als gevolg van de individualisering. In *De vrouw nu*, één van de manifesten van KAV, omschrijft ze haar angst als volgt: "De wisselende en zeer gespreide noden, verlangens en voorkeuren van mensen maken het voor sociale bewegingen moeilijk om aansluiting te vinden. Zeker als ze meer willen dan alleen een klantenbinding te realiseren" (1996: 54). Ook in haar leden- en kaderblad wijst ze geregeld op het feit dat de vanzelfsprekendheid van het lidmaatschap niet meer dezelfde is als vroeger. Het KAV-engagement wordt niet meer erfelijk van moeder op dochter overgedragen. Het kernlid-zijn staat eveneens ter discussie en schrikt vooral jonge vrouwen af. Men is bang om volledig opgeslorpt te worden door het vele werk dat een totaal engagement met zich meebrengt. Vele vrouwen gedragen zich dan ook als klanten, pikken de voor hen interessante vormingsinitiatieven mee zonder lid te worden of te blijven.

Om zich te wapenen tegen de negatieve gevolgen van de individualisering kunnen middenveldorganisaties verschillende kanten uit. Eerst bespreken we de organisatorische veranderingen, en in volgende paragraaf gaan we nader in op de inhoudelijk-programmatorische verschuivingen.

Om hun rol te blijven spelen, zijn verenigingen genoodzaakt nieuwe organisatievormen aan te nemen die aansluiten op de individuele verlangens van hun leden (Jansen, 1990: 23). Deze behoeften kenmerken zich door hun snel wisselend, variërend en specifiek karakter. Een mogelijk antwoord hierop is de stap naar (meer) professionalisering (Broens, 1990a: 51), wat een dubbel effect kan hebben op de individualisering. Enerzijds leidt dit tot domeinspecialisatie. Dit kan een remedie bieden op de uiteenlopende, gedetailleerde wensen van de leden. Anderzijds kunnen organisaties via professionalisering de crisis van het militantisme opvangen: het verlies van kern-

leden wordt gecompenseerd door beroepskrachten. In het verleden zijn dan ook vele verenigingen, waaronder KAV, reeds overgesapt naar professionalisering. Maar een toegenomen professionalisering kent ook nadelen: ze leidt veelal tot een verticale, getrapte structuur. In dergelijk model stroomt de informatie, zowel opwaarts als neerwaarts, niet altijd zonder hinderpalen, wat de leden zou kunnen weghouden en de besluitvorming zou kunnen bemoeilijken (Dekeyser & Dhont, 1997: 24). Het is dan ook niet te verwonderen dat het gevaar van oligarchisering niet veraf is. Michels omschrijft oligarchisering als "het ontstaan van een kleine, zelfstandige, zelfgenoegzame groep van politieke leiders, die, op de golven van een democratische beweging omhooggetild, aan de massa hun wil opleggen" (Michels, 1969: 17). De vorming van oligarchisering is kenmerkend voor elke organisatorische ontwikkeling en neemt toe met de grootte en gecompliceerdheid ervan en naarmate naar buiten toe slag moet geleverd worden (Michels, 1969: 53, 173). Toegepast op het verenigingswezen betekent dit dat een klein aantal beroepskrachten aan het hoofd van een organisatie, alle belangrijke beslissingen neemt, zonder daarbij de leden te raadplegen. Deze groep, eenmaal in het bezit van machtsmiddelen van de collectiviteit, zal proberen die macht te handhaven. Om deze tirannie van de oligarchie af te wenden, beschikt een organisatie het best over én een horizontale én een verticale uitbouw. Terwijl de horizontale component de zelfstandige plaatselijke werking voorop stelt, streeft de verticale de eenheid in denken en doen na en verzekert ze de nodige begeleiding op specialistisch niveau. In het verleden hebben verzuilde organisaties zich veelal de getrapte, piramidale structuur eigen gemaakt. Uit een onderzoek van Dekeyser en Dhont blijkt er recentelijk een verschuiving merkbaar te zijn naar een meer horizontale uitbouw (1997: 89-91).

Deze evolutie doet zich ook voor in KAV, met als hoogtepunt de structuurwijziging in 1998. Deze vrouwenorganisatie behoudt wel voor een groot stuk haar verticale vorm, met in opklimmende volgorde het (plaatselijk) dagelijks bestuur op het niveau van de afdelingen, de regiostuurgroepen ter hoogte van de regio's, de verbondelijke beleidsgroepen op het vlak van de verbonden, en ter hoogte van het algemeen verbond de algemene raad, het algemeen bestuur en het (nationaal) dagelijks bestuur. Uit de doelstellingen van de organen van dit laatste niveau blijkt dat zij voornamelijk instaan voor de eenheid van de organisatie en de beïnvloeding van de beleidsvoerders en publieke opinie. Zo bepaalt het algemeen bestuur de grote lijnen van oriëntatie en werking van KAV -die het dagelijks bestuur dan uitvoert- en waarborgt het de vertegenwoordiging bij verenigingen en officiële instanties op nationaal vlak. Maar KAV heeft met deze structuurverandering vooral de zelfstandige werking van de basis trachten te benadrukken. Terwijl de basis vroeger in functie van de piramidale structuur enkel in concreto bracht wat op nationaal vlak werd aangemaakt, beschikken de verbonden, regio's en afdelingen sinds oktober 1998 over een ruimere onafhankelijkheid tegenover de top van de organisatie. Om deze toegenomen zelfstandigheid te verwezenlijken koos KAV voor een matrixstructuur. Elk van de zes verbonden beschikt over een beroepskracht die het KAV-gebeuren in haar verbond coördineert. Onder haar vleugels werken een aantal professionelen die elk een aspect van de KAV-werking op zich nemen. KAV onderscheidt hierbij vijf thema's: 1) lokale en regionale werking, 2) leerschool, 3) evenementen, 4) communicatie en public relations, en 5) aanbod en praktische school. Bovendien kan men voor ieder thema, met

---

uitzondering van de lokale en regionale werking, beschikken over een nationaal verantwoordelijke. Een belangrijke consequentie van een dergelijke matrixstructuur is dat er een grotere actieve inbreng verwacht wordt van de basis: de horizontale uitbouw wordt dieper uitgewerkt en de kleine werkeenheden kunnen zelfstandig werken aan afgebakende projecten. Zo moeten diegenen die (op verbondelijk vlak) instaan voor het KAV-aanbod de programmatie mee uitwerken en uitschrijven, terwijl dit vroeger louter op het nationaal niveau gebeurde en de verbondelijke beroepskrachten dit gewoon moesten overbrengen en toepassen. De invoering van het matrixmodel bij KAV heeft geleid tot een grotere domeinspecialisatie. Vroeger was het zo dat een aantal verbondelijke beroepskrachten zich bekommerden om al de facetten van de KAV-werking in hun verbond. Zij waren als het ware allround figuren: zowel kadervorming als het toelichten van het jaarprogramma behoorden tot hun takenpakket. Sinds oktober 1998 is hier diversificatie opgetreden en heeft elkeen zich toegespitst op één enkel onderdeel. Op die manier tracht deze vrouwenorganisatie functioneler te werk te gaan en vlot in te spelen op de specifieke, gevarieerde behoeften van haar leden.

Een tweede manier waarop KAV het dalend aantal (kern)leden alsook de veranderingen in hun engagement op organisatorisch vlak tracht te counteren, is het werken met teams en een soepele taakverdeling. In de jaren zestig schakelde KAV al, op aanraden van enkele Leuvense menswetenschappers, over op groepswerk (Osaer, 1991: 387). Terwijl deze methode al gauw geïntroduceerd werd op nationaal vlak -ad hoc werkgroepen deden en doen nog steeds voorbereidend werk rond een thema alvorens het ter goedkeuring voorligt in het nationaal bestuur- heeft zij in de afdelingen pas haar weg gevonden vanaf 1990. We hebben er hierboven al op gewezen dat KAV in die periode voor het eerst geconfronteerd wordt met een sterke daling van het aantal leden en kernleden. Het wordt steeds moeilijker om mensen te vinden die zich onvoorwaardelijk, langdurig en totaal willen inzetten. KAV poogt dit euvel te verhelpen door zich open te stellen voor alternatieve bestuursvormen die staan voor flexibiliteit en soepelheid in het verdelen van taken en opdrachten. De klassieke bestuursvorm waarbij om de vier jaar één voorzitter en een dagelijks bestuur verkozen wordt, maakt stilaan plaats voor nieuwe impulsen. Meer en meer kiezen afdelingen voor een team van enkele vrouwen als voorzitters, een korte-termijn-voorzitter (bijvoorbeeld maandverantwoordelijken: per maand is een andere vrouw voorzitter) of een combinatie van beide. Ook ter hoogte van het algemeen verbond doet het teamwerk meer en meer zijn intrede. Zojuist hadden we het al over de ad hoc werkgroepen; ook het Dagelijks Bestuur doet de stap naar teamwerk. Toen Rita Vandeloos in januari 1998 afscheid nam als algemeen secretaris, volgde een team van maar liefst drie vrouwen haar op.

Tenslotte probeert KAV ook via allerhande kleinere maatregelen het dalend aantal kernleden op te vangen. Zo voorziet en promoot deze vrouwenorganisatie sinds 1991 de mogelijkheid van een jaarlijks lidmaatschap. Voordien was het de gewoonte dat een kernlid maandelijks op huisbezoek ging bij de leden, die bij deze gelegenheid hun lidgeld betaalden. Deze huisbezoeken verdwijnen echter geenszins, maar vormen niet langer een verplichting voor de kernleden. Voortaan kan elk kernlid voor zich beslissen bij wie ze binnenstapt voor welke activiteit. Een ander voorbeeld: in 1997 wordt

aan de KAV-afdelingen de vraag voorgelegd of ze voorstander zijn van een postbedeling van het ledenblad. Tot dan toe droegen de kernleden dit tijdschrift uit onder hun leden, al dan niet gecombineerd met een huisbezoek. Door dit voorstel te doen wou KAV tegemoet komen aan het tekort aan kernleden en het tijdsgebrek van zij die nog overblijven. Maar het bleef bij een voorstel: een overgrote meerderheid van de afdelingen (84%) was tevreden met de manier waarop *Vrouw & Wereld* tot dan toe verdeeld werd.

5. INHOUDELIJKE VERSCHUIVINGEN

Ook op het inhoudelijk vlak heeft er tussen 1980 en 1998 binnen de KAV het één en het ander bewogen als reactie op de individualisering. Algemeen mag gesteld worden dat KAV in deze periode haar ideologievrije productdiversificatie continueert en zelfs nog intensifieert. Vanaf 1988 biedt KAV namelijk naast haar basisaanbod een expliciet keuzeprogramma. Elke afdeling kan een aantal activiteiten à la carte uitpikken om zo soepel in te spelen op de individuele behoeften van haar leden. Dit aanbod is steeds minder ideologisch getint. Daar waar deze socio-culturele vereniging vroeger alles op alles pleegde te zetten om haar leden te socialiseren in haar ideologie, promoot zij nu hun zelfstandige oordeelvorming. Elk individu kan en moet in eer en geweten zijn eigen mening opbouwen. Dit proces was al in gang gezet op het einde van de jaren zestig (Laermans, 1992: 147-162) en breidde zich de daarop volgende decennia steeds meer uit. Zo was het bijvoorbeeld twintig jaar geleden ondenkbaar dat KAV zich niet negatief zou uitlaten over de echtscheiding; anno 1995 laat zij dat moreel oordeel over aan elk individu afzonderlijk.

KAV vertrekt bovendien van een waardeveralgemening. Volgens Zijderveld is dit niets meer dan een cultuurwet: het hanteren van algemene en vage waarden is een noodzakelijke stap voor organisaties in een geïndividualiseerde maatschappij (geciteerd bij Laermans, 1992: 196). Als vrouwenorganisatie stelt KAV bepaalde gedachten centraal waar een grote groep vrouwen zich achter kan scharen. Op die manier tracht ze zoveel mogelijk (potentiële) leden aan te spreken.

In wat volgt willen we dieper ingaan op de manier waarop KAV in haar werking omgaat met het individualiseringsproces, en dit via de doelstellingen die ze nastreeft. Het huishoudelijk reglement van deze sociaal-culturele vereniging stelt vorming, actie en vertegenwoordiging, belangenbehartiging en dienstverlening voorop. Elk van deze activiteiten speelt een rol in haar reactie tegen de consequenties van het individualiseringsproces. Wij zullen echter in deze analyse actie en vertegenwoordiging niet als aparte doelstellingen beschouwen, maar ze koppelen aan de taak van belangenbehartiging. Actie en vertegenwoordiging vormen ons inziens een middel om de noden van de leden kenbaar te maken en te verdedigen. Het valt op dat KAV zelf op dezelfde manier het aantal doelstellingen reduceert in haar kaderblad (zie bijvoorbeeld *Ontmoeting*, januari 1996, p.6-10).

5.1. Vorming: algemene, abstracte waarden

Vanaf 1967 heeft KAV de boot van de individualisering weten af te houden, onder meer door ieders zelfontplooiing te benadrukken (Laermans, 1992: 182). Dertig jaar later blijft deze vrouwenorganisatie dit standpunt continueren. KAV wil namelijk aan vorming doen "met het oog op een veelzijdige persoonsontplooiing als individu en als gemeenschapswezen; gericht op bewustwording, houdingsverandering en inzet zowel ten aanzien van de persoonlijke als van de maatschappelijke taken." (huishoudelijk reglement KAV, 1998: 1). KAV lijkt zich dus niet te verzetten tegen de persoonlijke vrijheid, het logo van de individualisering, maar stelt een betere bewustwording en ontplooiing van vrouwen in haar programma-aanbod centraal. Op die manier beantwoordt zij perfect aan de uniciteit van ieder individu en aan de maatschappelijke vraag naar privatisering van beslissingen. KAV wil in haar vormingswerk vrouwen dan ook niet voorkauwen hoe ze moeten denken; ze wil wel informatie en ondersteuning verschaffen om tot een bewuste keuze rond het eigen leven en de samenleving te komen (*Ontmoeting*, januari 1996: 6). Elkeen moet de kans krijgen te werken aan het ontplooiën, verrijken en verstevigen van zijn eigen persoon. Zichzelf kunnen zijn en op die manier tot zelfvertrouwen komen is een na te streven ideaal. Deze idee weerspiegelt zich in de jaarthema's van KAV: 1980-81 ("Ik leef...maar niet alleen") werd uitgeroepen tot het jaar van de eigenheid van de mens en de groepsverbondenheid; 1986-87 kreeg het thema van persoonlijkheidsontplooiing en verantwoordelijkheid mee. In de jaren tussenin ging er veel aandacht naar het gezin als kleine liefdevolle gemeenschap die van grote betekenis is voor de ontplooiing van ieders eigenheid. Hieruit blijkt dat de ontwikkeling van iedere persoon wel belangrijk is, maar in geen geval ten koste mag gaan van een ander. Meer nog, een mens kan zich pas ontplooiën ten midden van anderen. "Elke mens is enig en uniek, onvervangbaar als mens, met recht op zelfontplooiing en waardering. Maar de mens leeft niet alleen. Een (h)echte groepsverbondenheid helpt hem groeien als persoon, het maakt hem gelukkig en geeft hem een kans om mede te werken voor het welzijn van alle mensen" (*Ontmoeting*, september 1980: 6). Solidariteit staat dan ook hoog aangeschreven in de documenten van KAV. Zowel solidariteit ten opzichte van de naaste omgeving als die ten aanzien van arme landen komen aan bod, zij het dat dit laatste in de jaren tachtig toch wel de meeste aandacht krijgt. Zo is het jaarthema "Gezondheid voor iedereen: als vrouwen over grenzen kijken (1984)" volledig doordrongen van solidariteit tegenover vrouwen uit de Derde Wereld, met als doel een beeld van en inzicht in hun levenssituatie te krijgen. Vanaf eind jaren tachtig vervaagt de aandacht voor zelfontplooiing van de mens in het kaderblad van KAV ietwat. Solidariteit blijft daarentegen een populaire waarde -met vanaf de jaren negentig de nadruk op het in de bres springen voor armen en migranten van onze eigen gemeenschap- en krijgt het gezelschap van het gelijkheidsbeginsel. Onder de titel "Vrouwen bewegen de samenleving" start het kaderblad in 1988 een tweejarig offensief rond deze problematiek. Ook hierna blijft KAV zich bekommeren om de gelijkheid tussen man en vrouw, want zowel op het vlak van de arbeid, als op dat van de politiek en de Kerk is de gelijkheid tussen de twee geslachten zeker nog niet *in de sacoe*.

Door het beginsel van zelfontplooiing te prediken drijft KAV zoals gezegd mee met de individualiseringstroom. Beide gaan immers hand in hand. Dit is niet het geval met het solidariteits- en gelijkheidsprincipe. Deze lijken op het eerste gezicht niet te rijmen met de individualisering (Peters, 1993: 8). Solidariteit in de zin van een sterk en spontaan wij-gevoel, het collectief bewustzijn zoals Durkheim het typeert, staat inderdaad loodrecht tegenover de idee van de persoonlijke beslissingsvrijheid. En ook het gelijkheidsbeginsel contrasteert met de walkmancultuur waarbij elkeen zijn eigen leven uitstippelt. Grotere gelijkheid kan immers leiden tot het inperken van individuele vrijheden (Peters, 1993: 11). Toch hanteert KAV deze twee waarden als wapen tegen de crisis in het verzuilde verenigingsleven. Hun algemeen karakter zorgt er namelijk voor dat velen zich achter deze beginsels scharen. In een geïndividualiseerde samenleving kunnen enkel nog abstracte, vage waarden (ver)binden (Laermans, 1992: 142). Door niet-gespecificeerde beginselen te hanteren probeert KAV vrouwen uit verschillende bevolkingslagen, met verschillende achtergrond samen te brengen en het ledenverlies te beperken. Welke vrouw is nu niet gewonnen voor meer gelijkheid in de zin van minder vrouwendiscriminatie? Trouwens, door te ijveren voor meer evenredigheid tussen de twee geslachten, spoort KAV aan tot de zelfontplooiing van de vrouw. En wat de solidariteit betreft: ja, de mechanische solidariteit (Durkheim) is inderdaad onverzoenbaar met individualisering. Maar KAV geeft een andere, meer abstracte inhoud aan deze term: solidariteit ten aanzien van mensen over de hele wereld en de volgende generaties via een organisatie voor het goede doel en respect voor het leefmilieu.

5.2. Belangenbehartiging: de studiedienst en vage waarden als vertrekpunt

Belangenbehartiging verloopt idealiter in drie stappen. Om te beginnen verzamelt een organisatie de wensen en noden, die door de leden naar voor worden geschoven. Vervolgens brengt zij hierin een selectie aan. Zij zorgt voor een filtering en rangordening van de belangen. Belangenverdediging eindigt met een poging van beïnvloeding van de politiek.

In de jaren tachtig maakt *Ontmoeting* weinig en bovendien op een niet systematische manier melding van de belangenverdediging van KAV. De invoering van een vaste rubriek rond deze activiteit in 1990 -*Brandpunt/Standpunt*- brengt hierin verandering: bijna maandelijks rapporteert het kaderblad een standpunt van KAV en de reeds gezette stappen naar het beleid toe.

De maatschappelijke tendens naar een grotere keuzevrijheid van het individu hypothekeert de eerste twee fasen van het belangenverdedigingsproces. Verenigingen krijgen onder hun leden meer en meer te maken met uiteenlopende belangen. Doordat iedereen haar/zijn eigen leven à la carte bricoleert, willen de verlangens van de leden wel eens sterk variëren in tijd en ruimte, en dit niet alleen tussen verschillende individuen, maar ook binnen één persoon. Voor een organisatie maakt dit het er niet gemakkelijker op om in naam van de leden een standpunt in te nemen waarmee ze naar buiten treedt. Ook KAV is van deze moeilijkheid niet gespaard gebleven. Haar achterban wordt steeds heterogener. Vroeger waren de KAV-leden bijna uitsluitend

---

gehuwde huismoeders. Behorende tot dezelfde vrouwengroep hadden zij gelijklopende belangen. Maar dit is nu niet meer het geval. Als vrouwenorganisatie krijgt KAV te maken met de wensen van werkende, thuisblijvende, gehuwde, samenwonende, alleenstaande,... vrouwen (*Ontmoeting*, april 1997: 7-9). Tot een eensgezind standpunt komen is dan ook een hele - en vaak onmogelijke - opdracht. KAV heeft getracht hieraan op tweeërlei wijze een mouw te passen. Enerzijds door de vorming van een KAV-stelling over te laten aan de studiedienst. Anderzijds door abstracte, algemene waarden als vertrekpunt te nemen van haar belangenbehartiging. Deze twee punten vergen enige uitleg. De confrontatie met een kakofonie van leden en hun soms wel eens botsende belangen maakt het voor een organisatie bijna onmogelijk om op basis van een rondvraag een selectie aan te brengen in de noden van de leden. Vandaar dat de studiedienst van KAV steeds meer optreedt als beginstadium van de belangenbehartiging, met de intentie rekening te houden met iedere vrouw. Bovendien bepalen de techniciteit van het onderwerp en de beschikbare tijd voor een groot stuk of een KAV-standpunt al dan niet vertrekt vanuit de studiedienst. Een hoge specialisatiegraad van de materie en de noodzaak om op relatief korte termijn tot een stelling te komen -zowel specialisatie als vluchtigheid zijn kenmerken van de individualisering- doen de belangenbehartiging starten vanuit de studiedienst en belemmeren op die manier een basisdemocratie in haar zuiverste vorm. Toch moet dit ietwat genuanceerd worden, want KAV zorgt ervoor dat zij, wanneer zij een standpunt inneemt zonder haar leden te raadplegen, binnen de concepten van *KAV-Visie* en *De vrouw nu* blijft. Beide manifesten bevatten de basisbeginselen van KAV als vrouwenorganisatie en als dusdanig vormen zij een leidraad voor het bepalen van een standpunt. Daarenboven zijn ze op een intern democratische manier tot stand gekomen: alle afdelingen zijn betrokken geweest bij het opstellen en eventueel amenderen van deze teksten.

Vóór 1989 gebeurde de vorming van een KAV-standpunt hoofdzakelijk via een enquête onder de leden. Zo stelde *Ontmoeting* in 1983 nog de vraag rond welk thema actie gevoerd moest worden. De problematiek van het wegwerpen van oude geneesmiddelen kwam als meest aangehaalde antwoord uit de bus. Vanaf 1989 zijn dergelijke rondvragen eerder een zeldzaamheid te noemen. Voortaan vertrekt een KAV-standpunt hoofdzakelijk vanuit de studiedienst. Al dan niet samen met een ad hoc werkgroep doet deze het voorbereidend werk. De uiteindelijke beslissing ligt bij het algemeen bestuur. Deze wijziging van het vertrekpunt van de belangenbehartiging gaat samen met een abstrahering van de onderwerpen waarrond KAV aan belangenverdediging doet. Concrete thema's zoals overbodige verpakking en een leesbare patiënten-bijsluiter bij geneesmiddelen maken plaats voor meer algemene onderwerpen. Gelijikheid tussen mannen en vrouwen is één daarvan. "KAV wil in haar beleidsbeïnvloeding het voortouw nemen in de zoektocht naar een samenleving waar mannen en vrouwen op voet van gelijkheid staan. We zijn er van overtuigd dat dit niet alleen de vrouwengroep ten goede komt, maar dat ook mannen hieruit heel wat voordeel zullen halen" (*KAV-Visie*, 1994: 29). KAV wil dit op verschillende domeinen verwezenlijken. Op het vlak van de arbeid klaagt KAV de volgende punten aan: het zijn nog steeds de vrouwen die deeltijds gaan werken; vrouwenarbeid wordt niet voldoende gewaardeerd; de toegang tot de arbeidsmarkt voor vrouwen verloopt moeilijk. Meer diensten voor kinderopvang en huishoudelijke hulp zijn nodig om dit euvel

te verhelpen. Wat de sociale zekerheid betreft hekelt deze vrouwenorganisatie de ongelijkheid tussen de geslachten in de nieuwe pensioenwetgeving. En met verkiezingen in het vooruitzicht spreekt KAV zich ook uit over de discriminatie van de vrouw in de politiek. KAV ijvert voor 50% vrouwen in de politiek. Vrouwen maken de helft van de bevolking uit. Het is dan ook niet meer dan normaal dat de helft van de verkozenen vrouwen zijn. Zowel de verandering van het vertrekpunt van de belangenbehartiging als de overstap naar algemene waarden bij deze doelstelling lijkt ons een meer dan logische stap in een periode waarin KAV geconfronteerd wordt met de gevolgen van de individualisering.

KAV is van plan om vanaf september 1998 haar leden meer te betrekken bij de vorming van een standpunt, hetzij door hen te consulteren, hetzij door hen op de hoogte te houden van KAV-standpunten. Het kanaal waarlangs dit zal gebeuren is het leden-tijdschrift *Vrouw en Wereld*. Dit blad bevat sinds september 1998 een nieuwe katern met KAV-nieuws, waar KAV haar standpunten verduidelijkt en de mening van haar leden vraagt. Voordien stond dit enkel in *Ontmoeting*, maar nu wil zij de gewone leden ook meer betrekken bij haar belangenbehartiging.

5.3. Dienstverlening: nadruk op het marktconforme en het individugerichte aspect

Ook via haar derde doelstelling, de dienstverlening, probeert KAV de gevolgen van de individualisering te counteren. Door het dienstenpakket uit te breiden, met daarbij de nadruk op ideologievrije en individugerichte producten, komt een organisatie tegemoet aan de privatisering van de beslissingen. Daar het begin van het individualiseringsproces te situeren is in de jaren zestig, zou men kunnen verwachten dat KAV van dan af haar service sterk uitgebouwd heeft. Dit was echter niet het geval. De diensten waarop KAV-leden in die tijd een beroep konden doen, waren reeds enkele decennia oud. De *sociale inlichtingsdienst*, waar vrouwen schriftelijke informatie konden krijgen voor individuele gevallen, was al werkzaam sinds 1945. *Familiehulp* zag enkele jaren later, in 1949, het levenslicht. Een forse uitbreiding van de KAV-diensten is er pas gekomen op het einde van de jaren tachtig en begin jaren negentig. KAV behoudt één bestaande dienst -*Bedevoarten*- en richt maar liefst vier nieuwe diensten op. Allereerst is er de *Adviesdienst Huwelijksrecht-Echtscheiding*. Elke regio beschikt over een afdeling waar men bij een jurist terecht kan met vragen omtrent samenwonen, echtscheiding en huwelijksproblemen. De *Onderwijsdienst* geeft dan weer individuele informatie over alles wat te maken heeft met het schoolwezen, gaande van studietoelagen, de overgang naar het secundair onderwijs, tot de participatieraden. *Kind en Preventie* staat in voor preventieve gezondheidszorg bij zwangere vrouwen en bij kinderen (3). Bij de dienst *Kinderopvang*, tenslotte, kan men terecht voor de opvang van kinderen tussen 0 en 12 jaar.

KAV stelt haar diensten niet alleen open voor leden. Ook niet leden zijn -weliswaar tegen een ietwat hogere prijs- welkom. En dat zij daar gebruik van maken, blijkt uit de cijfers: van diegenen die een beroep doen op de *Adviesdienst Huwelijksrecht-Echtscheiding* is maar liefst meer dan 50% niet aangesloten bij KAV (Jaarverslag

1993-'94: 50). Misschien wil KAV via de dienstverlening haar organisatie open houden om zo potentiële leden te ronselen. Het is immers niet ondenkbaar dat iemand die tevreden is over een gekregen service, de stap sneller zal zetten naar het lidmaatschap, al was het maar om in de toekomst een kleinere bijdrage te moeten betalen voor een consultatie. Of dit effectief tot meer leden leidt, kan niet met zekerheid gezegd worden. KAV beschikt immers enkel over een ledenstatistiek en niet over een ledenbestand waarin bijkomende informatie per lid gecentraliseerd wordt.

Typerend voor de recente diensten is hun marktconform karakter: de serviceverlening is gebaseerd op een ruil. Voor een geldelijk bedrag wordt een bepaalde dienst aangeboden. Naast hun marktconform karakter, kenmerken deze diensten zich door hun individugericht aanbod. Elk individu kan met zijn persoonlijke, specifieke kwesties aankloppen bij een van de KAV-diensten. KAV voorziet zelfs nog een bijkomende service: indien iemands probleem inhoudelijk niet aansluit bij één van de diensten, kan die persoon zich met zijn individuele vraag wenden tot het nationaal KAV-secretariaat. KAV poogt hiermee te antwoorden op de verschuiving van het collectieve naar het individuele, kenmerkend voor het individualiseringsproces. Bovendien zijn deze diensten ideologievrij én gespecialiseerd in één bepaalde materie, eveneens twee elementen waarmee deze vrouwenorganisatie de consequenties van de individualisering wil tegengaan. Als organisatie wil zij niet meer paternalistisch optreden en haar leden socialiseren in een bepaalde levensbeschouwing. Een vereniging die dit nog steeds doet, is ten dode opgeschreven. Mensen willen immers zelf beslissen of iets al dan niet door de beugel kan; zij laten zich hierbij niet meer dicteren door hun omgeving. De enige KAV-dienst waar nog sprake is van een levensbeschouwelijke inslag is de dienst *Bedevoarten*. Maar toch heeft KAV ook hier een zekere aanpassing aan de individualisering doorgevoerd. Sinds enkele jaren voorziet ze immers een ruimer keuzepalet aan reizen. Daar waar vroeger enkel Lourdes als bestemming geprogrammeerd stond, organiseert KAV nu ook reizen naar Assisi en Israël.

Ook buiten de KAV-diensten om kwam bij deze vrouwenvereniging sinds eind jaren tachtig een sterke nadruk te liggen op het serviceverlenende aspect van het verenigingswezen. Getuigen daarvan zijn de oprichting van een KAV-boetiek, het stijgend aantal KAV-publicaties en de uitbreiding van dienstverlenende activiteiten in het jaarprogramma. Sinds oktober 1992 brengt *Ontmoeting* de kernleden maandelijks op de hoogte van een aantal KAV-gadgets. Tot het KAV-gamma behoren onder meer ballons, place-mats, zakagenda's, stylo's en paraplu's. Steeds vermeldt het kaderblad de prijs van deze artikelen en de manier waarop men ze kan bekomen. Ook de uitgaven, al dan niet op basis van een activiteitenreeks van de praktische school of informatie opgedaan in de hierboven opgesomde diensten, krijgen regelmatig aandacht in het kernblad.

6. AFSLUITENDE BEDENKINGEN

In de inleiding van deze bijdrage hebben we gewezen op de visie van Putnam dat het verenigingswezen aan de wieg staat van het sociaal kapitaal, maar ook verantwoordelijk is voor de erosie ervan. De literatuur wijst er meerdere malen op dat de bevrijding van het individu uit de tradities en de stap naar meer autonome beslissingen het traditioneel verzuilde verenigingsleven oog in oog heeft doen komen te staan met een crisis van het lidmaatschap. Ontspanning wordt meer en meer geprivatiseerd. De tv heeft zijn intrede gedaan in vele huiskamers. Steeds minder mensen voelen zich geroepen om aan te sluiten bij een traditionele vereniging. Ook de verzuilde socio-culturele organisatie van de Kristelijke Arbeidersvrouwen (KAV) lijkt de dupe te zijn van dit sociaal-historisch proces: het aantal (kern)leden daalt en zij die overblijven hebben uiteenlopende belangen en prefereren een specifiek, kortstondig engagement. Tot het einde van de jaren tachtig weet deze vrouwenvereniging hiertegen te reageren door de weg van de ideologievrije productdiversificatie in te slaan. Maar daarna moet ook deze organisatie zich gewonnen geven -ze verliest op elf jaar tijd bijna de helft van haar leden- en zet zij alles op alles om de gevolgen van het individualiseringsproces te beperken. Op het organisatorisch vlak probeert KAV via de introductie van het teamwerk en de recente structuurverandering enig weerwerk te bieden. Haar nieuwe structuur, in de vorm van een matrix, wil de basis van de organisatie meer betrekken bij zijn werking. Op het programmatorisch vlak continueert KAV de differentiatie van haar ideologievrij aanbod, grijpt zij naar algemene waarden als solidariteit, zelfontplooiing en gelijkheid, breidt zij haar individugerichte diensten uit en laat ze haar taak van belangenverdediging hoofdzakelijk starten vanuit de studiedienst. Maar ondanks deze maatregelen blijft KAV kampen met een terugschrijdend ledenaantal, waaraan Putnam dus een verlies van sociaal kapitaal koppelt. Wanneer we zijn redenering verder trekken, zou dit leiden tot een minder effectief en stabiel beleid. Want voor hem geldt "strong society, strong state; strong society, strong economy" (Putnam, 1993: 176). Toch zijn hier twee kritische noten op zijn plaats. Ten eerste: KAV is slechts één type van vereniging, gekenmerkt door haar traditioneel verzuild karakter. Het dalend aantal leden bij dergelijke organisaties houdt niet noodzakelijk in dat het hele Vlaamse verenigingsleven in verval is. Uit onderzoek blijkt immers dat het percentage lidmaatschappen recent gestegen is. Alleen zijn het niet de klassieke organisaties die hiervan profiteren, maar wel andere, voornamelijk recreatieve verenigingen. Het verenigingsleven *an sich* is dus niet in verval. Wanneer we Putnams redenering blijven volgen, kan er dan ook geen sprake zijn van een erosie van het sociaal kapitaal. Een tweede opmerking: is het wel zo dat organisaties de belangrijkste voedingsbodem zijn voor sociaal kapitaal? Is een vereniging überhaupt een bron van sociaal kapitaal? Zorgen sociale netwerken voor vertrouwen of moet er eerst vertrouwen zijn om tot sociale netwerken te komen? Kunnen andere instituties zoals de familie, de school en de buurt op gelijke, zometer grotere, basis sociaal kapitaal produceren? Een aantal wetenschappers zijn er van overtuigd dat deze instellingen als geen ander burgerschapswaarden in omloop brengen (Newton, 1997; Edwards en Foley, 1997; Hooghe en Derks, 1997: 21). Bovendien besteedt men meer tijd in een gezin of school en is het engagement er emotioneler getint dan in organisaties. Kan dit ons doen concluderen dat het sociaal kapitaal niet per definitie aan erosie onderhevig is en individualisering dan ook weinig of geen invloed heeft op de evolutie ervan? Enkel verder empirisch onderzoek kan hier een antwoord op geven.

zij die overblijven hebben uiteenlopende belangen en prefereren een specifiek, kortstondig engagement. Tot het einde van de jaren tachtig weet deze vrouwenvereniging hiertegen te reageren door de weg van de ideologievrije productdiversificatie in te slaan. Maar daarna moet ook deze organisatie zich gewonnen geven -ze verliest op elf jaar tijd bijna de helft van haar leden- en zet zij alles op alles om de gevolgen van het individualiseringsproces te beperken. Op het organisatorisch vlak probeert KAV via de introductie van het teamwerk en de recente structuurverandering enig weerwerk te bieden. Haar nieuwe structuur, in de vorm van een matrix, wil de basis van de organisatie meer betrekken bij zijn werking. Op het programmatorisch vlak continueert KAV de differentiatie van haar ideologievrij aanbod, grijpt zij naar algemene waarden als solidariteit, zelfontplooiing en gelijkheid, breidt zij haar individuerichte diensten uit en laat ze haar taak van belangenverdediging hoofdzakelijk starten vanuit de studiedienst. Maar ondanks deze maatregelen blijft KAV kampen met een terugschrijdend ledenaantal, waaraan Putnam dus een verlies van sociaal kapitaal koppelt. Wanneer we zijn redenering verder trekken, zou dit leiden tot een minder effectief en stabiel beleid. Want voor hem geldt "strong society, strong state; strong society, strong economy" (Putnam, 1993: 176). Toch zijn hier twee kritische noten op zijn plaats. Ten eerste: KAV is slechts één type van vereniging, gekenmerkt door haar traditioneel verzuild karakter. Het dalend aantal leden bij dergelijke organisaties houdt niet noodzakelijk in dat het hele Vlaamse verenigingsleven in verval is. Uit onderzoek blijkt immers dat het percentage lidmaatschappen recent gestegen is. Alleen zijn het niet de klassieke organisaties die hiervan profiteren, maar wel andere, voornamelijk recreatieve verenigingen. Het verenigingsleven *an sich* is dus niet in verval. Wanneer we Putnams redenering blijven volgen, kan er dan ook geen sprake zijn van een erosie van het sociaal kapitaal. Een tweede opmerking: is het wel zo dat organisaties de belangrijkste voedingsbodem zijn voor sociaal kapitaal? Is een vereniging überhaupt een bron van sociaal kapitaal? Zorgen sociale netwerken voor vertrouwen of moet er eerst vertrouwen zijn om tot sociale netwerken te komen? Kunnen andere instituties zoals de familie, de school en de buurt op gelijke, zonet grotere, basis sociaal kapitaal produceren? Een aantal wetenschappers zijn er van overtuigd dat deze instellingen als geen ander burgerschapswaarden in omloop brengen (Newton, 1997; Edwards en Foley, 1997; Hooghe en Derks, 1997: 21). Bovendien besteedt men meer tijd in een gezin of school en is het engagement er emotioneler getint dan in organisaties. Kan dit ons doen concluderen dat het sociaal kapitaal niet per definitie aan erosie onderhevig is en individualisering dan ook weinig of geen invloed heeft op de evolutie ervan? Enkel verder empirisch onderzoek kan hier een antwoord op geven.

VOETNOTEN

- (1) De keuze voor deze verzuilde socio-culturele vrouwenorganisatie als onderzoeksobject kadert in een ruimer onderzoek in opdracht van de Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele aangelegenheden, met als titel *Tussen burger en overheid. Een sociologische, politiek-wetenschappelijke en juridisch-wetenschappelijke studie van het middenveld en de democratische politieke cultuur.*
- (2) Voor het studiemateriaal van *Ontmoeting* en de jaarverslagen van KAV tot 1992 konden we terecht bij het archief van het Katholiek Documentatie- en Onderzoekscentrum (KADOC) te Leuven. Op het Nationaal Secretariaat van KAV kregen we inzage in de meer recente jaarverslagen, manifesten en memoranda.
- (3) In het midden van de jaren negentig gaat deze dienst een zelfstandig bestaan leiden, los van de KAV. Ook de dienst *Familiehulp* komt in dezelfde periode onafhankelijk van de KAV te staan.

BIBLIOGRAFIE

- BECK, U. (1992), *Risk Society*. London: Sage.
- BECK, U. (1998), *Democracy Without Enemies*. Cambridge: Polity Press.
- BILLIET, J. (1986), Inhoudsanalyse als methode van sociologisch onderzoek. s.l.
- BILLIET, J. (1998), 'Sociaal Kapitaal, kerkelijke betrokkenheid en maatschappelijke integratie in België', *Tijdschrift voor Sociologie*, 19(1): 33-54.
- BOLLAERT, L., M. STOFFEN, K. MATTHIJS & H. NEEFS, *Toerisme, recreatie en vrijetijd in Vlaanderen anno 2000. Een syntheserapport*. Onderzoek in opdracht van de Vlaamse Gemeenschap, administratie Wetenschap en Innovatie.
- BROENS, M., T. JANSEN & R. VAN DER VEEN (1990a), *Herprofilering van het vormingswerk. Deel 1: Verslag onderzoek*. Nijmegen: Instituut voor Sociale Pedagogiek en Androgogiek.
- BROENS, M., T. JANSEN & R. VAN DER VEEN (1990b), *Herprofilering van het vormingswerk. Deel 2: Verslag conferentie*. Nijmegen: Instituut voor Sociale Pedagogiek en Androgogiek.
- DEKEYSER, L. & F. DHONT (1997), *De strijd om de bewogenheid*. Leuven: Katholieke Hogeschool Leuven.
- DE SWAAN, A. (1989), *De mens is de mens een zorg*. Amsterdam: Meulenhoff.
- DRAULANS, V. (1996), 'Op zoek naar het KAV-denken inzake waarden en christelijke inspiratie', *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 87(3): 241-263.
- EDWARDS B. & M. FOLEY (1997), 'Social Capital and the Political Economy of Our Discontent', *American Behavioral Scientist*, 40(5): 669-678.
- GELDOF, D. (1997), 'Het Sociale in de Risicomaatschappij. Over de essays van Ulrich Beck', *Alert*, 23(4): 70-79.

-
- HEELAS, P. & S. LASH & P. MORRIS (eds.) (1996), *Detraditionalization*. Oxford: Blackwell.
- HELLEMANS, S. (1990), *Strijd om de moderniteit*. Universitaire Pers, Leuven.
- HOOGHE M. & A. DERKS (1997), Voluntary Associations and the Creation of Social Capital. The Involvement Effect of Participation. Paper presented at the ECPR Joint Sessions, Bern.
- HUTJES, J.M. & J.A. VAN BUUREN, *De gevalsstudie. Strategie van kwalitatief onderzoek*. Meppel: Boom.
- HUYSE, L. (1994), *De politiek voorbij*. Leuven: Kritak.
- INGLEHART, R. (1977), *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.
- JANSEN, T. (1990), 'Vormingswerk in de risicomaatschappij', *Tijdschrift voor Sociologie*, 11(1): 17-28.
- KAV, *Ontmoeting*, 1980-1998.
- KAV, *Jaarverslag*, 1980-1998.
- KAV, *Memorandum*, 1980-1995.
- KAV (1980), *Van emancipatie gesproken. Fotoboek KAV*.
- KAV (1993), *Huishoudelijk reglement*.
- KAV (1998), *Huishoudelijk reglement*.
- KAV (1994), *Visietekst en aangepaste visietekst*.
- KAV (1996), *De Vrouw nu*.
- KERKHOFS, J. (ed.) (1992), *De versnelde ommekeer. De waarden van Vlamingen, Walen, Brusselaars in de jaren negentig*. Tiel: Lannoo.
- KICKERT, W.J.M. (1989), 'Tussen terugtrekkende overheid en verantwoordelijke samenleving', pp.63-75 in: VELD, IN 'T, R.J. & W.J.M. KICKERT (eds.), *Voorbij de grenzen aan sturing*. 's-Gravenhage: Vuga.
- KUNNEMAN, H. (1996), *Van themutscultuur naar walkman-ego. Contouren van postmoderne individualiteit*. Boom, Amsterdam.
- LAERMANS, R. (1991), 'Individualisering en sociaal-cultureel werk', *Vorming*, 6(4): 211-221.
- LAERMANS, R. (1994), 'De ene individualisering is de andere niet', *Tijdschrift voor Sociologie*, 15(3-4): 357-369.
- LAERMANS, R. (1992), *In de greep van de "moderne tijd"*. Leuven: Garant.
- MICHELS, R. (1969), *Democratie en organisatie: een klassieke theorie*. Rotterdam: Universitaire Pers Rotterdam.
- NEWTON, K. (1997), 'Social Capital and Democracy', *American Behavioral Scientist*, 40(5): 575-586.
- OSAER, A. (ed.) (1991), 'De Christelijke Arbeidersvrouwenbeweging', pp.316-411 in: Gerard, E. (ed.), *De Christelijke Arbeidersbeweging in België (deel2)*. Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- PETERS, J. (1993), *Individualisering en secularisering in Nederland in de jaren 80. Sociologie als contemporaine geschiedschrijving*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen.
- PUTNAM, R. D. (1993), *Making Democracy Work*. Princeton: Princeton University Press.

- PUTNAM, R.D. (1995), 'Bowling Alone: America's Declining Social Capital', *Journal of Democracy*, 6(1): 65-78.
- SMALING, A. (1987), *Methodologische objectiviteit en kwalitatief onderzoek*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- VAN DEN BROEK, A. & B. SEUREN (1994), *Individualisering & Solidariteit*. Tilburg: Tilburg University Press.
- VAN DEN DONGEN, M.E. (1996), 'Individualisering en post-materialisme', *Acta Politica*, 31(1): 3-24.
- WAEGE, H. (1994), 'Individualisering, sociale integratie en solidariteit: enkele thesen getoetst', *Tijdschrift voor Sociologie*, 15(3-4): 327-356.
- ZIJDERVELD, A.C. (1989), 'Macht en onmacht van staat en burgers', pp. 47-61 in: VELD, IN 'T, R.J. en W.J.M. KICKERT (eds), *Voorbij de grenzen aan sturing*. 's-Gravenhage: Vuga.